

УДК 364.22

БІДНІСТЬ ЯК СТІЙКА УРАЗЛИВІСТЬ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Дем'янчук І.А., к.е.н.

*Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука*

Стаття присвячена прогресивному розвитку бідності в Україні, як соціально-економічного явища і фінансової проблеми. Досліджено теоретичні основи визначення сутності бідності, як багатоаспектного суспільного явища, протягом всього історичного розвитку. Проведено розподіл населення України на класи за рівнем середньоденного доходу за відповідними критеріями. Визначено, що за рівнем доходів середній клас в Україні навіть порівняно з країнами Центральної Східної Європи – це бідне населення. Виявлено, що в результаті групування населення за розміром місячного доходу, українці отримують менше пільг від держави, ніж заможне населення. Доводиться думка, що адресність розподілу коштів з бюджету є необхідною умовою ефективного використання бюджетних ресурсів, оскільки вона покликана забезпечити надання коштів держави саме нужденним верствам населення. Окреслено принципи організації системи адресної соціальної допомоги в Україні, що сприятиме підвищенню ефективності адресності допомоги, цільовому використанню коштів, що спрямовуються на надання соціальних послуг. Здійснено оцінку результативності соціальної політики української держави та визначено основні принципи щодо вдосконалення заходів державної політики у сфері подолання бідності.

Ключові слова: бідність населення, адресна допомога, соціальні пільги

UDC 364.22

POVERTY AS A SUSTAINABLE VULNERABILITY OF HUMAN DEVELOPMENT

Demianchuk I.A, PhD in Economics

*Private Higher Education Establishment Academician Stepan Demianchuk
International University of Economics and Humanities*

The article deals with the progressive development of poverty in Ukraine as a socio-economic phenomenon and financial problem. The theoretical basis for determining of the poverty's essence as a multidimensional social phenomenon during all the historical development is analyzed. A distribution of the population of Ukraine into classes in terms of average income according to corresponding criteria is realized. It is determined that the level of income middle class in Ukraine even compared with countries of Central and Eastern Europe - is poor. It was found out that in the result of

grouping people by the monthly income Ukrainian receive less benefits from the state than wealthy people. It was proved that targeting of funds' distribution from the budget is a necessary condition for efficient use of resources, as it is indebted to ensure the state funds to needy population exactly. There have been characterized the principles of targeted social assistance in Ukraine, which will be more effective for targeting of assistance, using of funds allocated for the provision of social services. There has been assessed the impact of social policy of the Ukrainian state and the basic principles for improving the policy measures in the field of poverty reduction.

Keywords: poverty, targeted social assistance, social benefits

Актуальність проблеми. За рівнем бідності в сучасному світі визначають ефективність дій влади, стан розвитку економіки, напрямки соціальних державних програм. У країні з бідним народом не може бути сильної та сталої економіки, прозорої та міцної влади, відкритої та чесної політики. Чим менше бідних у суспільстві, тим більш стабільною та ефективною є державна політика. На жаль, це стосується і нашої держави, де бідними вважається майже половина населення. Прогресивний розвиток бідності як соціально-економічного явища і фінансової проблеми сприймається особливо драматично, адже сьогодні в світі більше голодуючих, ніж будь-коли в історії розвитку людства. Бідність притаманна не лише країнам, що розвиваються, вона існує і в розвинутому світі. Наприкінці ХХ-ХХІ ст. проблема бідності вийшла з національного на міжнародний рівень. Одним з центральних завдань розвитку людства стало подолання бідності, шляхом здійснення заходів на національному рівні та в рамках міжнародної співпраці. Головним висновком за даними Доповіді про людський розвиток 2014 року, оприлюдненої сьогодні Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) - 2,2 млрд. людей планети живуть у бідності. Стійка уразливість загрожує людському розвиткові, і без систематичної боротьби з нею, здійснюваної за допомогою державної політики та соціальних норм, прогрес не буде ані справедливим, ані сталим. Цей висновок зроблено у критично важливий момент, коли увага спрямовується на подолання бідності – як однієї з головних цілей розвитку тисячоліття, що й визначає актуальність дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень. Значним внеском в контексті подолання бідності стали праці впливових зарубіжних і вітчизняних вчених, зокрема У. Беверіджа, А. Вагнера, Л. Вальраса,

Л. Ерхарда, Дж. Кейнса, Е. Ліндаля, К. Маркса, Г. Мюрдаля, В. Парето, У. Петті, П. Самуельсона, А. Сміта, Е. Хансена, в яких розглядаються закони по боротьбі з бідністю, та форми вирішення цієї проблеми. Серед сучасних українських та російських науковців виділяються праці В.Л. Андрущенка, Е.В. Белокурової, О.Д. Василика, І.В. Калачової, Н.В. Кравченко, Е.М. Лібанової, В.М. Опаріна, О.С. Романюк, В.М. Федосова, С.І. Юрія. Проте проблема дослідження обумовлена тими міркуваннями, що при обмежених бюджетних можливостях ефективної допомоги бідним, проблематика їх державної підтримки шляхом адресності розподілу коштів з бюджету, потребує комплексного дослідження саме за статусом молозапеченості населення.

Мета роботи - дослідити теоретичні основи визначення сутності бідності та оцінити її вплив на соціально-економічний розвиток суспільства; визначити основні принципи, щодо вдосконалення заходів державної політики у сфері подолання бідності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Феномен бідності асоціюється із неспроможністю внаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Метою є не тільки її подолання, а викорінення – це не просто досягнення «нульового рівня», а й надання цьому досягненню незворотнього характеру.

Бідність, як багатоаспектне суспільне явище, протягом всього історичного розвитку, становило загрозу для соціального світу і суспільства в цілому. Перші спроби покращити становище найбідніших громадян робилися ще в стародавньому світі. У середньовіччі через голод і війни кількість людей, які були не здатні себе забезпечити збільшувалась. У зв'язку з цим в Англії у період з 1300 до 1800 р. було прийнято ряд законів про бідність. Найбільш відомим був закон, прийнятий у 1061 році при правлінні королеви Єлизавети (1533-1603). Згідно з ним кожний, хто міг заробити достатньо коштів для існування, внаслідок незалежних від нього причин, мав право на отримання допомоги від суспільства [1,67]. Відомо, що цей закон проіснував більше 200 років, а його основні принципи стали основою законів колоніальної Америки.

Відомо, що на початку 1930 –х рр., під час Великої депресії, в США бідні люди – розорені фермери, безробітні, низькооплачувані робітники та незаможні особи похилого віку – складали третину нації. Тому в основу свого нового курсу Ф.Рузвельт поклав лозунг:»Розворот

капіталізму обличчям до забутих людей». Ці люди були забуті, за словами президента США, великими компаніями, які «підпорядковували собі уряд і керували ним у своїх егоїстичних інтересах». Для протидії цьому загрозливому процесу в США тоді було запропоновано механізм часткового перерозподілу багатств. Одним із шляхів його реалізації стала державна система соціального страхування. По суті, було реалізовано рузвельтівську концепцію – перерозподілу національного багатства з метою підвищення купівельної спроможності громадян. Це було суттєве досягнення у теорії та практики класичної буржуазної соціальної політики.

Згодом у Великій Британії в 1942 р. В доповіді під назвою «Соціальне страхування і супутні послуги» політичний діяч У. Беверідж доводив, що бідність в основному є результатом таких специфічних чинників, як хвороби, безробіття або похилий вік, і запропонував систему, відповідно до якої допомога повинна сплачуватися особам, які зазнали впливу таких чинників. Доповідь Беверіджа вважається початком розбудови в Західній Європі держав загального добробуту.

Бідність можна розглядати як абсолютний або відносний фінансовий індикатор. Для визначення критерію абсолютної бідності необхідно з'ясувати мінімальний рівень доходів, необхідний для підтримки життя, наприклад оцінити мінімальні потреби в їжі та можливості її придбання за найнижчою ціною. Проте об'єктивна бідність визначається не тільки за прийнятими критеріями доходу, але і доступу до тих чи інших матеріальних та духовних благ, що відповідає прийнятим в країні стандартам. Вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, потрібних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, називають прожитковим мінімумом [2]. Отже прожитковий мінімум є рівень споживання, достатній для виживання й підтримки нормального стану здоров'я окремої особи або сім'ї [3].

Бідність як відносний індикатор визначають, порівнюючи різноманітні групи населення. Навіть якщо індивід має такий дохід, який перевищує необхідний для підтримки життя рівень доходу, але нижчий, ніж доходи інших членів суспільства, то його можна розглядати як бідного. Зростання багатства суспільства супроводжується зростанням і рівня

доходів, який визначає межу бідності – рівень доходу, нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб.

Іншим контекстом бідності є бідність внаслідок нестачі коштів. Отже, будучи фінансовою проблемою, бідність означає низький рівень номінальних і реальних доходів та споживання, який унеможлиблює досягнення забезпечення життєвими благами за національними стандартами. Сукупні доходи суспільства в цілому у кожного з його членів справедливо оцінюються як показники економічного добробуту, адже отримувані доходи складають базу певного рівня життя, однак єдиного критерію бідності для всіх країн не існує. Рівні життя громадян різних країн, показники їх економічного добробуту порівнюють з використанням паритету купівельної спроможності, який виражає величину купівельної спроможності грошової одиниці однієї країни, виражену в грошових одиницях інших країн. Дана концепція сприяє визначенню у даному суспільстві співвідношення багатих і бідних прошарків.

Для розвинених країн найчастіше використовуються абсолютні критерії щоденного середньодушового доходу на рівні 10-100 дол. США за показником купівельної спроможності (ПКС). Для країн, що розвиваються, найчастіше використовуються критерії щоденного середньодушового доходу на рівні 2-10 дол. США за ПКС. Відносний або медіанний підходи у більшості країн використовуються зі знижкою та надбавкою 25% до середньодушового доходу.

Розрахунки, зроблені Інститутом стратегічних оцінок, свідчать, що за критерієм для розвинених країн в Україні середній клас становить 69,6% населення, решта – бідні(30,4%). За критерієм для країн, що розвиваються, середній клас в Україні становить 30,4% населення, а решта (69,9%) – багаті. За медіанним підходом за рівнем середньодушового доходу, 31,7% населення в Україні можна віднести до середнього класу, 56,5% - до бідних і 11,8 % - до багатих (табл.1).

Таблиця 1. Розподіл населення України на класи за рівнем середньоденного доходу за відповідними критеріями, %

<i>Критерії середньодушового доходу</i>	<i>Розподіл населення України на класи за рівнем середньоденного доходу</i>		
	<i>Бідні</i>	<i>Багаті</i>	<i>Середній клас</i>
Для розвинених країн, від 10 до 100 дол. США	30,4	0	69,9
Для країн, що розвиваються, від 2 до 10 дол. США	0	69,9	30,4
За середньоденним доходом +/-25%	56,5	31,7	11,8

Джерело: складено автором на основі [4].

Використання перших двох критеріїв є абсурдним для України, а найбільш реалістичним є третій. З вище наведених даних видно, що за рівнем доходів середній клас в Україні навіть порівняно з країнами Центральної Східної Європи – це бідне населення. Однак саме висока життєздатність середнього класу є важливим чинником забезпечення сталого економічного зростання. Збільшення питомої ваги середнього класу в суспільстві є вкрай необхідним для країн з низьким рівнем середньодушових доходів, що повною мірою стосується України. Світовий досвід свідчить, що роль середнього класу в розвитку країн зростає насамперед завдяки економічному потенціалу, на який він спирається. Таким потенціалом є приватне підприємництво, малий і середній бізнес, представники якого є найбільш потужною частиною середнього класу.

Внаслідок високої соціальної диференціації, насамперед у розподілі доходів, наша держава суттєво відстає від інших країн за рівнем людського розвитку, який щорічно обчислює Організація Об'єднаних націй. За цим індексом серед постсоціалістичних країн Україна перебуває нижче середньої позиції та значно відстає від країн Центральної Східної Європи.[5]

Окрім того, соціально-економічне становище України характеризується відсутністю середнього класу та наявністю прошарку дуже багатих людей та великої маси дуже бідних, про що свідчить аналіз доходів і витрат населення та рівня диференціації життя населення, проведений Держкомстатом України [4]. За таких умов не підвищувати податкове навантаження на реальний сектор економіки в умовах депресії можна за рахунок перерозподілу податкового навантаження на багаті верстви населення, за допомогою запровадження прогресивного оподаткування доходів громадян та оподаткування предметів розкоші. Одна з ідей прогресивного оподаткування була реалізована у Проекті податкового кодексу (2010 р.), однак шкала ставок не є такою, що може реалізувати ідею перекладання податку з бідних на багатих та сприяти завдяки цьому наповненню бюджету.

Розвиток суспільства часто змінював не лише закони, що передбачали заходи по боротьбі з бідністю, а й форми вирішення цієї проблеми, оскільки в суспільстві не було повної згоди щодо доцільності політики держави в даних питаннях. Акцент ставиться в першу чергу на вирішення питань економічного зростання, від якого залежить ступінь зменшення бідності. Однак, на нашу думку невважено пов'язувати

проблему зменшення бідності лише з економічним зростанням. Безумовно, економічне зростання є необхідною передумовою формування високого рівня життя, подолання абсолютної та пом'якшення наслідків відносної бідності. Однак, як підтверджує світовий досвід, за такого підходу бідні верстви, у тому числі ті, які стали бідними в результаті здійснюваних у державі реформ, не скоро відчують кардинальні покращення, оскільки підвищення рівня життя в результаті економічного зростання може проявитися через роки і навіть десятиліття.

Соціальна нерівність та бідність населення мають значні негативні наслідки, серед яких одним із головних є зниження людського потенціалу країни, особливо у сфері освіти та охорони здоров'я. Така ситуація не тільки негативно позначається на поточній соціально-економічній ситуації, а й є перешкодою для подальшого національного розвитку. Особливої гостроти ця проблема набуває, якщо зважати на сучасні процеси, спричинені становленням постіндустріального суспільства. Так, за висновками фахівців ООН, якщо кілька десятиліть тому конкурентні переваги були у країн з багатими природними та значними капітальними ресурсами, то сьогодні економічне зростання на 64 % залежить від людського і соціального потенціалу, від природних ресурсів — на 20 %, від капіталу — на 16 %. [6]. Тому подолання соціальної нерівності та бідності для забезпечення реалізації та нарощування людського потенціалу є однією з найголовніших цілей для сучасної України, від досягнення якої значною мірою залежить успішність її подальшого соціально-економічного розвитку.

Упродовж останніх років в Україні лише були розроблені та впроваджені певні кроки щодо подолання та попередження бідності населення. Серед них: Державна цільова соціальна програма подолання та запобігання бідності на період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 року № 1057, де визначені основні напрями державної політики у сфері подолання бідності в Україні [7], Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки від 28 квітня 2004 року № 493/2004, де визначені пріоритетні напрямки діяльності уряду з метою вирішення проблеми бідності [8]. Але за відсутності консолідованої національної стратегії у соціальній політиці, яка б забезпечувала формування гармонійних відносин між різними соціальними прошарками, окремі розрізнені урядові заходи соціальної

підтримки виявилися неспроможними кардинально вплинути на подолання негативних тенденцій у соціальній сфері.

Значно складніше вирішувати проблеми соціальних пільг. Непрозорість, витратність, низька ефективність національної системи соціальних виплат та пільг є очевидним. За оцінками уряду, щоб виконувати всі зобов'язання перед пільговиками, Україні необхідно чотири державні бюджети. Сьогодні система надання соціальних пільг є занадто складною і непрозорою. Наприклад право на пільги має понад третина населення, але через величезну кількість і заплутаність офіційних документів, що визначають пільгові категорії населення, цю цифру визначити неможливо. Водночас при цьому щорічно близько 17 млрд. грн. отримують люди, які фактично не належать до категорії малозабезпечених. За даними Світового банку, Україна займає 11 – е місце у світі за показником відношення обсягу соціальних виплат і субсидій до ВВП -26%, тоді як Нідерланди (35,9%), Фінляндія (28,5%), Італія (27,7%) та ін. Однак незважаючи на численні пільги та соціальні витрати до ВВП, Україна перебуває на перших місцях серед тих країн Європи, де громадяни відчують значні матеріальні труднощі.

Діюча система соціальних пільг не забезпечує адресної допомоги. Природою забезпечення адресності є надання соціальних послуг тим, хто їх дійсно потребує, і виключення тих, хто такої потреби не має. За даними ООН, за межею бідності в Україні перебуває майже чверть населення. Частка українців, які витрачають на продукти харчування більше 60% сімейного бюджету, вже сягає 40%. Однак проблемою є і той факт, що бідні українці отримують менше пільг від держави, ніж заможне населення (табл.2).

Таблиця 2. Групування населення за розміром місячного доходу та частка отримуваних пільг, %

	<i>Населення за розміром місячного доходу, тис.грн/чол..</i>							
	<i>> 2-5</i>	<i>2,0 -2,5</i>	<i>1,8 -2,0</i>	<i>1,6 - 1,8</i>	<i>1,4 - 1,6</i>	<i>1,2 - 1,4</i>	<i>1,0-1,2</i>	<i>До 1,0</i>
Питома вага отримуваних пільг,%	22,8	17,7	11,7	10	8,7	8,4	7,8	12,9

Джерело: складено автором на основі [10].

З вище зазначених даних видно, що найбільша частка пільг (22,8%) припадає на домогосподарства, де середній дохід на одного члена сім'ї на місяць становить більше 2-5-тис.грн. Однак, ті домогосподарства, що вважаються бідними, де середній дохід на одного члена сім'ї на місяць

складає менше тисячі гривень, припадає лише 12,9% пільг. Таким чином, адресність розподілу коштів з бюджету є необхідною умовою ефективного використання бюджетних ресурсів, оскільки вона покликана забезпечити надання коштів держави саме нужденним верствам населення. Одним з головних завдань реформування системи надання соціальних пільг вразливим верствам населення має стати поступовий перехід від субсидії виробникам до адресної підтримки споживачів у формі споживчих субсидій – як натуральних, так і грошових. Усе це сприятиме підвищенню ефективності адресності допомоги, цільовому використанню коштів, що спрямовуються на надання соціальних послуг.

Можна виокремити декілька принципів організації системи адресної соціальної допомоги в Україні:

- Надання соціальної допомоги винятково з урахуванням рівня доходів сім'ї;

- На основі вартості кошика прожиткового мінімуму, визначення розміру виплат соціальної допомоги, з урахуванням сімейного навантаження;

- Активне залучення працездатних малозабезпечених громадян до трудової діяльності;

- Створення умов для самозабезпечення сім'ї, індивідуальних схем захисту.

Впровадження адресних механізмів соціального захисту населення є складним процесом. Як засвідчує вітчизняний та зарубіжний досвід, універсальних моделей соціального захисту, які б підходили усім країнам не існує. Тому для подолання бідності кожне суспільство повинно розробляти власну стратегію, яка враховувала б притаманні йому причини, масштаби та тривалість існування бідності відповідно до тих груп населення, котрі формують загальну сукупність бідних та нужденних у країні.

Висновки Таким чином, модель модернізації соціального захисту населення повинна враховувати особливості історичного періоду становлення нашої країни, демографічну структуру населення, циклічність економічного розвитку з урахуванням потенційно можливих фінансових криз, ментальність населення. Відповідно, вдосконалення заходів державної політики подолання бідності необхідно здійснювати за умови дотримання основних принципів: адресності, відкритості, комплексності та системності проведення

реформ; соціальної справедливості; відповідності соціальної допомоги та соціальних послуг стандартам і нормативам європейських країн; визначення соціальних пріоритетів та впорядкування системи соціальних пільг; гнучкої системи оподаткування; інноваційного розвитку. Тобто метою соціальної модернізації має стати зміщення акцентів фінансування прожиткового мінімуму із соціальних допомог і преференцій на самофінансування за рахунок власних доходів. Саме система заробітної плати та доходів населення має охоплювати основну частину соціальних видатків, спрямованих на зниження соціальної нерівності, а значить і на подолання бідності. Сегмент соціальних допомог і пільг має стосуватись лише дуже вузького кола громадян, які не можуть мати доходів через непрацевдатність. Реалізація даних принципів здатна створювати умови, коли бідні громадяни мають самі вибирати форми та способи користування державною підтримкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сіленко А.Б. Генезис і сутність американської держави загального добробуту // Людина і політика.-2002.-№2.-с.65-68.
2. Закон України «Про державні стандарти та державні соціальні гарантії» №2017 – III від 05.10.2000 р.
3. Рынок труда и социальная политика в Центральной и Восточной Европе. Переходной период и дальнейшее развитие / Под ред. Н.Барри.- М.:Ицк»ДИС», 1997.-473 с.
4. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Доклад о человеческом развитии. Возвышение Юга: человеческий прогресс М. : Весь – в многообразном мире [Електронний ресурс] ; пер. с англ. ; ПРООН. мир, 2013. — 204 с. — Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2013_RU.pdf
6. Юрчишин В. «Зарплатні сльози». Хто винен і що робити [Електронний ресурс] / В. Юрчишин. — Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=814.
7. Постанова Кабінету Міністрів України « Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року» від 31 серпня 2011 року № 1057. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-2011-%EF>.
8. Указ Президента України «Про затвердження Стратегії економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції на 2004 – 2015 роки» від 28 квітня 2004 року № 493/2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=493%2F2004>.
9. Європейське соціальне дослідження. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.nas.gov.ua/Chronicle/.../78953.aspx>.
10. Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/>.